

Սիւնեաց աթոռի գահակալութեան ժամանակակարգութիւնը պիտի լինի:)

Թ. Թէ Դաւիթ վարդապետը Միքայէլ Ասորւոյ ընդհանուր պատմութեան թարգմանողը չէ, դա պարզեց արդէն գրչագրի վերջին երեսի վրայ այդ վարդապետի թողած յիշատակարանը, որով ինքն իրեն «ստացող սուրբ գրոյս» կ'անուանէ: Սոյն ժաքով երկրորդական նշանակութիւն ունի այն հանգամանքը, թէ Սիսական Յովհաննէս մետրապոլիտի յիշատակարանի մէջ յիշուած Դաւիթ վարդապետը եւ Միքայէլ Ասորւոյ պատմութեան հայերէն թարգմանութեան գրչագիրն «ստացող» Դաւիթ վարդապետը նոյն անձնաւորութիւնն է¹, թէ ոչ: Թուի թէ նոյն անձերը լինին: Այդ ձեռագիրը Հայաստան բնորուելէն շատ քիչ ետքը անցել է Դաւիթ վարդապետի ձեռքը. յամենայն դէպս 1302ին, երբ Սիսական Յովհաննէս մետրապոլիտը կը գրէր այդ ձեռագրի մէջ իւր վարչական կարգադրութիւնը, ձեռագիրն արդէն կը կազմէր Դաւիթ վարդապետի սեփականութիւն:

Փ. Ասե՞նք թէ Նոր-Զուղայի թիւ 243 գրչագիրը Միքայէլ Ասորւոյ ընդհանուր պատմութեան թարգմանութեան սկզբնական օրինակն է: Իրերի տրամաբանական եղանակացութիւնն այն է, որ թարգմանութեան առաջին օրինակը երթար ի նույն թարգմանէլ յանձնաբարողին եւ խրախուսողին, այսինքն, կոստանդին Դ. կաթուղիկոսին: Այս կարեւոր նկատումը սակայն չի ժիտի, որ Վարդան վարդապետը միեւնոյն ժամանակում իր համար էլ թարգմանութեան մի երկրորդ օրինակ կաղապարած լինէր եւ Հայրենիք դարձին իր հետ արեւելք բերած: Բայտ բոլոր հաւանականութեանց Նոր-Զուղայի թիւ 243 գրչագիրը հէնց այդ օրինակն է:

ԱՐՄԵՆ Ժ. ՎՐԴ. ՀԱՅԵԱՆ

Վիճական, 1 Յունիոս 1926:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՏԻԳՐԱՆ Բ.

ԵԿ

ՀԱՅ-ԼՈՒԿՈՒԼԵԱՆ ՊԱՏԵՐԱՋՄԱՆ ԵՐԵ

ՀԱՏՈՒԱԾ Բ.

691 ՊԱՏԵՐԱՋՄԱՆ ՏԱՐԻՆ

ՔՂՈԽԻ Ա.

ՄԻԱՆԷԿ ՃԻԳՐԱՅԻՆ ԿԵՐՄԻ:

(Շարունակութիւննա:)

5.

Հայոց Թերակատար պատրաստութիւնը:

Կղաւդիսի գեսպանութեան գործին աւարտումն վերջ, Հայերն իրենց տրուած երկարժամանակամիջջէն, գժբախտաբար, բնաւ չգիտցան օգտուիլ: Պատերազմ՝ յայտարարուելուն հետեւութեամբ՝ Տիգրան զիջաւ վերջապէս իւր ծերունի աներոջը հետ տեսակցիլ, զօր, տարի մը եւ ութ ամիս ամբողջ, իւր աչքերէն հեռու՝ անարդ աքսորի մը ենթարկած էր անմտաբար¹, երկու արքայից իրարու այս մեծաշուք հանդիպումը հաւանականագոյն տեղունք է 70 ական թուականին Ապրիլ կամ Մայիս ամսուան մէջ: Ամենասերտ մաերմութեամբ երեք օր տեսող այս գաղանի բանակցութեանց ուղղակի արդիմքն եղաւ իրենց երկու ամէնէն աւելի վստահելի եւ միանգամայն կարողագոյն նախարարներուն շնորհազրկութիւնը, բնականաբար, երբ պատասխանատու երկու արքայից իրարմէ այսպէս ուծանալուն: Այսպէս Մետրոդոր սկեպսացին իւր տիրող շահէերուն ներհակ Տիգրանի գէշ խորհուրդ մը տուած ըլլալու պատրուակով Միհրդատի գոէմին զոհ գնաց. Նմանապէս Ամիկիկատէս, աթենացի հռետորը, որ Տիգրանի արքունիքը կը բնակէր, նոյն միջոցներուն է որ բռնական մահուամբ սպաննուեցաւ²: Երկու արքայից միջեւ տեղի ունեցած այս մաերմական բանակցութեան յաջորդեց շքեղ ու մեծահաց հացերցիթ մը:

¹ Memnon c. 55.

² Plut. Luc. c. 22.

Այս հանդիպման ռազմագիտական արդիւնքն սա եղաւ որ Պոնտոսը յետս գրաւելու համար Տիգրան Միհրդատի 10.000 հոգինոց հայ ձիաւորաց գունդ մը յանձնեց, որով եթէ չյաջողէր իսկ իսկոյն զայն գրաւել, պիտի կարենար գոնէ հոռմէական բանակը շարունակ անհանգիստ ընելով՝ վտանգաւոր դիրքի մը զայն մատնել: Զայս կանխաւ գուշակած ըլլալով լուկուլոս, իրաւունք ուներ ուրեմն պնդելու, թէ մահը միայն կարող էր ծերունի Միհրդատն անփաս ընել: Հռոմայեցւոց Հայաստան ըրած յարձակման դէմ Տիգրանի ձեռք առած միջոցներու մէջն Միհրդատի արշաւանքը միայն կը յիշատակուի. այս եւս սակայն կ'երեւի թէ շատ ուշ եղած ըլլալու էր, որովհետեւ հազիւ Միհրդատ ձամբայ ելած՝ յանկարծ յետս կոչուեցաւ, Հայաստանի մէջ Հռոմայեցւոց դէմ զինուորական գործողութեանց մասնակցելու¹:

Այսպէս անցաւ 70 ական թուականը, առանց Հայոց կողմէ գիմադրական ուեւէ քայլ մ'առնուած ըլլալու: Եթէ Տիգրան, իւր ինքնահաւան ամբարտաւանութեամբն, իրեն խոր հրդածութեան կարեւոր ու մեծ խնդիր համարած էր գիտնալ, թէ Հռոմայեցիք Եփիեսն պիտի մնան, թէ առանց ասիացի գունդերու հետ զարնուելու Յունաստան անցած են² — Միհրդատ սակայն՝ իւր ցարդ տեսած տիսուր փորձերէն զգաստացած, աւելի խոչեմ ու աւելի խորագէտ պէտք էր եղած ըլլալ, եւ միտ չդնել Տիգրանի այս անմիտ ու արտառոց խոր հրդածութեանց: Հետեւաբար, շատ դժուար է մեկնել թէ ինչ պատճառաւ պաշտպանութեան, կամ ճիշդ եւս՝ նախազգուշութեան — գոնէ գոհացուցիչ չափով մը — միջոցներուն վրայ չէր պնդած Միհրդատ: Գուցէ թերեւս ինքն ալ լուկուլոսի արագ արագ գործի ձեռնարկելուն վրայ կը տարակուսէր, որովհետեւ իւր իսկ անոր վրայ տարած յաղթանակները ոչ թէ գոռ ձակատներու մէջ, այլ վարանքով ու սովամահութեամբ միայն շահուած յաղթանակներ եղած էին:

Երբ սակայն լուկուլոսի Հայաստան մոած ըլլալուն լուրը հասաւ, շատ ուշ էր արդէն: Առաջին գուժկանը որ այս բօթը բերել համարձակած էր Տիգրանի՝ կախաղանով քաւեց իր յանցանքը, որովհետեւ Տիգրան կասկածեցաւ որ բօթաբերին դիտաւորութիւնն էր այսու իւր հպատակներն իրեն դէմ ապստամբեցընել³: Այս

կերպով ահա դարձեալ շատ մը թանկագին ժամեր ընդվայր կորսուեցան: Ի վերջոյ սակայն, Միհրդարզան, Արքայից արքային սիրելին, իւր անձը սրտապնդելով՝ երբ Տիգրանի զգացուց մօտալուտ վտանգը, հազիւ թէ կարելի եղաւ 3000 ձիաւոր¹ եւ աւելի մեծ թուով հետեւակ զինուոր յառաջացող թշնամոյն վրայ նետել: Հայակոյտ զօրաց հրամանատարութիւնը յանձնեց Տիգրան Միհրդարզանի, որ ինքնին այս տեղեկութիւնը բերած էր իրեն, մեծամիտ ու ինքնավստահ շեշտով մը հրամայելով անոր. “Քեր ինծի լուկուլոսը կենդանին, իսկ մացածները ոտքերուդ տակ ջախջախէ անցիր”:

6.

Հայոց առաջին ընդհարումը:

Ճեպընթաց գնացքով Ծոփին անցնելէ, եւ Ճամբաներու ամէն կարգի դժուարութեանց ու արգելքներու յաղթելէ ետքը, հասաւ լուկուլոս Տիգրիսի դաշտագետինը, ուր սակայն կարող էր, ամէն վայրկեան, թշնամի այրուձի թեթեւացէն գունդերու անակնկալ յարձակումներու ենթարկուիլ: Այս պատճառաւ, արտաքս կարգի զգուշութեամբ իւր չուն շարունակեց՝ բանակը յառաջապահ գունդերով պաշտպանած, որպէս զի մի գուցէ խաղացքի միջոցին (օնչ և տաէւ) յանկարծակի կերպով յարձակման ենթարկուի²: Այս պարագան արդէն պերճախօս կերպով կ'ապացուցանէ թէ լուկուլոս դաշտագետնի մը վրայէն է որ կը քալէր, եւ միանգամայն բացէ ի բաց կը տարամերժէ լեռներու մէջն Փիրան-Հանիի վրայով եղած չուի մը ենթարկութիւնը: Որովհետեւ հոն, լեռներու վրայ, այնքան մէծ զգուշութեան մը հարկ չկար, եւ թէ անհնար իսկ էր մտածել, որ ձիաւորներու այնպիսի ստուար գունդ մը, որուն կը հրամայէր Միհրդարզան, արդիւնաբեր կերպով հոն զինուորական գործողութեան մը ձեռնարկել կարենար:

Այն ինչ հոռմէական բանակն սկսեր էր ամբացնել իւր բանակետղը, եւ դեռ մասամբ զինուորներն իրենց չուն կը շարունակեին, լուր հասաւ լուկուլոսի, թէ մօտ կը գտնուի հայ զօրաբաժին մը: Բանակետղի պաշտպանութեան հոգն ինքն անձամբ ստանձնեց գլխաւոր բանակին հետ,

¹ Այս ու Հետեւեալ գեպքերուն մասին հմտութիւնը Արք. Լու. շ. 25: Appian. Mithr. շ. 84 պատճամին համաձայն Միհրդարզանի ընդ ամենը 2000 ձիաւոր միայն յանձնուած կ'ըլլայ:

² Plut. Lue. շ. 25.

³ Memnon շ. 56.
2 Plut. Lue. շ. 25.
3 Appian. Mithr. շ. 24 եւ Plut. Lue. շ. 25. Վերջին սակայն գուժկանը գլխաւոր բանակին համարի:

կասկածելով՝ որ մի գուցէ մերձակայ վայրերն եւս թշնամի գունդեր գտնուելով՝ յառաջ քան ձակատ՝ յօրինելը, յեղակարծ յարձակման մ'ենթարկուի; Սեբստիլիոս, իւր տեղակալը, 1600 ձիւրով եւ նոյնքան (օ՞ ուղարկուած պլէսիուէ) լեդէոնականներով ու թեթեւաղէններով կանսաւ զրկեց, որպէս զի՞ առանց զարնուելու, մօտէն թշնամոյն դիզերը հետազոտէ, եւ ի պահանջել հարկին, բանակետզին աւարտման թեւ ու թիկոնքը ըլլոյ, յարձակման մը պարագային, զայն թիկանց կողմէ պատսպարելով; Սեբստիլիոս իւր ստացած հրամանին համաձայն շարժեցաւ եւ խուսափեցաւ թշնամոյն ընդհարելէ; Երբ սակայն Միհրբարզան Հռոմայեցւոց վրայ յարձակեցաւ, ստիպուեցաւ Սեբստիլիոս ձակատ տալ: Խառնուրդի միջոցին Միհրբարզան ինկաւ եւ հայ զօրաբաժինը կատարելապէս քայքայած փախուսի դիմեց, որ միջոցին զինուորներէ շատերը սպաննուեցան:

Այս պարտութեան լուրը հազիւ թէ առաւ Տիգրան, իսկոյն թուղոց իւր մայրաքաղաքը՝ Տիգրանակերտ, եւ նոյնին հրամանատարութիւնը յանձնեց Մանկէոս զօրավարին: Իրեն ուղեկցու թուղը գունդերը կարելի եղածին չափ չուտ համախումբ գումարեց, որոնց մէջ կը գտնուէին նաեւ Ասորիքի կուսակալ՝ Մագագատէսի — զօր Տիգրան Լուկուլոսի յարձակման պահուն իւր մօտ կոչած էր — պահապան զօրագունդերը¹: Կոր յարձակողականի մը պատրաստութեան համար սակայն ժամանակ չժողովց անոր Լուկուլոս Վերջնոյ նշանաւորագոյն տեղակալները՝ Մուրենա եւ Սեբստիլիոս, հրաման ստացան փութով Տիգրանի վրոյ գրոհ տալու: Սեբստիլիոսի պաշտօնն էր արարական ստուար զօրասիւնի մը յառաջնացութեան առաջնորդն առնուլ, իսկ Մուրենաի յանձնուեցաւ Տիգրանի օգնութեան փութացով զօրագունդերը զարդել:

Երկուքն ու յաջողութեամբ ի գլուխ հանցին իրենց յանձնաբարուած պաշտօնը: Սեբստիլիոս յանկարծ յարձակեցաւ Արարաց ոց վրայ, երբ անոնք կը պատրաստուէին լակիշ շինել, եւ անոնցմէ շատերը սրախողիսով սպաննեց: Իսկ Մուրենա Տիգրանի բանակին ետեւէն հետամտելով հասաւ վերջապահաց գունդին, անկոխ ու դժուարագնաց նեղ կիրճի մը մէջ — հաւանականագոյն կուլպ-սուի կիրճը — ուսկէ անդին բացուազ հանդիսաւ ձանապարհը Հայաստանի ներքնաշխարհը կ'առաջնորդէ: Տիգրան ու անոր

ուղեկից գունդերը յայտնի գերութեանէ մը մազապուր կրցան պրծանիլ, այնու որ իրենց ունեցած բոլոր աղջն ու կահը Հռոմայեցւոց թողուցին, որոնք նշներու պահպանութեան յատկացուած վերջապահ զինուորները մասամբ սպաննեցին, մասամբ ալ գերի տարին: Ամեն պարագայի մէջ Միհրբարզանի դէմ մղուած այս պատերազմը Տիգրանակերտի ըստ բաւականի մօտերը եղած ըլլալու էր, որ Մուրենա՝ քաշուող թշնամին հետապնդելով, այնքան շուտ կրցեր էր անոր հասնիլ: Ե՛յս պարագան արգէն ինքնին ակներեւ ցյց կու տայ, թէ որ աստիճան անպատրաստ էր Տիգրան Հռոմէական յարձակման մը դիմադրել կարենալու:

ԶՈՒԹԻՒ Բ.

Հուկուլոս Ցիգրանակերտի առջեն:

1.

Սկիզբն պաշարման ըաղարին:

Այսպիսի զգուշական միջոցներով իր զինուորական կացութիւնը ըստ բաւականի ամօւր ու պահով հիմերու վրայ գնելէ ետքը միայն համարձակեցաւ Լուկուլոս Տիգրանակերտի վրայ քալել: Կա համոզուած էր որ եթէ անդամ մը Հայաստանի մայրաքաղաքը ձեռք անցընէր, ալ այնուհետեւ ձամբան հալ թուած պիտի ըլլար իր անդրագոյն ծրագիւներն անաշխատ իրագործելու. Նախ որովհետեւ Տիգրանակերտը գրաւելով, աիրապետած պիտի ըլլար Հայաստան տանող դիսաւոր ձամբուն, եւ երկրորդ՝ հոն, Տիգրանակերտ կը գտնուէին տակաւին թագաւորին հարձերն ու անոր ամբաւ գանձերը: Եւ որովհետեւ սմենամեծ ամօթ ու ծանր նախատինք էր ասիացի ինքնակալի մը համար իւր կանանցին թշնամեաց ձեռք գերի իշնալը, այս իսկ պատճառաւ կը յօւսար Լուկուլոս որ շեշտակի Տիգրանակերտի վրոյ քալելով՝ կերպով մը ստիպած պիտի ըլլար զՏիգրան իւր Լուներէն ուր նա ապաստանած էր ու ամրացած, վար իջնելու՝ սոսկ իւր հարձերն անարգ գերութեան մը ձեռքէն աղատելու հոգէն զրդեալ: Բաց դաշտի վրայ ձակատելէ չէր իսիթար բնաւ Լուկուլոս, վասն զի՞ քաջ գիտէր նա թէ իւր հոռմացեցի զինուորներն անհամեմատօրէն աւելի բարձր էին թէ իրենց զինուորական կրթութեամբն եւ թէ կորովովը, քան Տիգրանի դրօ-

¹ Appian. Syr. e. 49.

շին տակ համախմբուած անկիրթ ու անհրահանդ հրոսները:

Արդ, Տիգրանակերտի պարիսպներէն դուրս դտնուող անպաշտպան մասերը՝ արուարձաններն ու արքունի դղեակը գրաւելէ յետոյ, լուկուլսո ձեռնարկեց իսկոյն մայրաքաղաքին պաշարման: Քաղաքը շուրջանակի, միջնաբերդովը միասին, պատմէներով ու իրամերով շրջապատեց, մարտկոցներ ու պաշարման մեքենաներ զետեղեց հօն, եւ մինչեւ քաղաքին պարիսպներուն առջեւ երկարող ականներ բանալ տուաւ¹: Ապահանոսի պատմածին համաձայն Սեբաստիլիոսի կը վիճակի Տիգրանակերտի պաշարման գործողութիւնները վարելը: Այս սակայն ուղիղ չի թուիր իսձ, եւ վրիպանքի մը արդիւնք պարզապէս կը համարիմ Լուկուլսի անուան հօն չյիշատակութիւն: Խնդիր չի վերցներ բնաւ թէ հրամանատարն անձամբ, ինչպէս Պլուտարքոս եւս նոյնը կը շեշտէ², վարած ըլլալու էր այսպիսի գժուարին պաշարման մը բոլոր գործողութիւնները: Անհնար է նմանապէս ենթագրել, որ Լուկուլս Տիգրանակերտի պաշարման հետ միաժամանակ Հայաստանի ուրիշ քաղաքներն եւս — որոնք, ի հարգէ, ոչինչ ու աննշանակ բաներ կրնային եղած ըլլալ — պաշարելու զօրք յատկացնելով՝ իւր արդէն իսկ սակաւարոր բանակն ընդ վայր վատնած ըլլայ, ինչպէս կը պատմէ Մեմնոն³: Մայրաքաղաքին անկմամբն արդէն Հայաստանի այդ կողմերն ինքնին ինկան՝ առանց մեծ գժուարութեան, Հառմայեցոց ձեռքը: Մինչ ասդին Լուկուլսո Տիգրանակերտի բերդերուն հետ կը կռուէր, անդին Տիգրան զրածողովի սկսաւ, եւ կարելի եղածին չափ շատ զինուոր իւր շուրջը համախումբ գումարելու համար՝ հրաման զրկեց բոլոր հապատակ ու հարկատու թագաւորներու, իրենց ամեն տրամադրելի միջոցներով եւ ուժովը իւր քով փութալ, իրեն թեւ ու թիկունք ըլլալու: Հպատակ թագաւորներէն շատերն այս հրաւերին համապատասխանելով, Ադիաբենէի ու Ատրպատականի թագաւորներն իրենց մարտընտիր զօրագունդերովը, նոյնպէս Ակրո, Աղուանք ու Արաբացիք իրենց մարտիկներովը հայ ընդհանուր բանակատեղին հասան: Այս միջոցին էր որ Միհրդատ եւս ետ կոչուեցաւ՝ գոնտուը վերագրաւելու համար իրեն յանձնուած հայ հերագրաւելու համար իրեն յանձնուած հայ հերագրաւելու:

Տելագունդովը միասին: Տիգրանի մասնաւոր հոգածութեան առարկան էր սակայն իւր կանանցոյն ապահովութիւնը, որոնց վիճակին մասին թէեւ շատ կը մտատանջուէր, ու կը փափագէր զանոնք՝ պաշարուած քաղաքէն ամեն գնով աղատուած՝ իւր մատը տեսնել, սակայն միւս կողմէ զգալով իւր տկարութիւնը, չէր խիզախեր Հռոմայեցոց վրայ գրոհ տալով՝ քաղաքին պարիսպներուն առաջնորդ ի գլուխ հանելը յանձնուեցաւ 6000 հոգիէ բաղկացած ձիաւոր գունդի մը, որուն հրամայուեցաւ թշնամին ձեղքելով՝ քաղաքը մտնել, ու արքային հարձերն, հարուստ գանձերովը միասին, բանակատեղին փոխադրել:

Հայ հեծելագունդը մեծ յաջողակութեամբ ի գլուխ հանեց իրեն վստահուած այս ծանր պաշտօնը: Այս գունդէն ձիաւոր խումբ մը, գիշերանց, հռոմէական բանակետղին վրայ յարձակեցաւ, եւ գեպի գուռ, անընդհատ, տարափանման նետեր տեղացընելով՝ խափանեց հոռմայեցի զինուորներուն բանակետղէն գուրս ելլելը: որ միջոցին, միւս խումբն ազատօրէն ու անարգել կրցաւ քաղաք խուժել, եւ արքունի կիներն ու մեծագին գանձերն առած՝ Տիգրանի հասցուց շտապով: Այս խումբն էր միայն որ բախտն ունեցաւ առանց կորուստ տալու, անվմթար ետ դառնալ. մինչդեռ միւս խումբն, գժբախտաբար, ամբողջովին բնաջինջ եղաւ: Հետեւեալ օրն, երբ Հռոմայեցիք իրաց կացութեան իրազեկ եղան, մէկէն գուրս խցացան իրենց բանակետղէն, եւ իրենց թրակացի հեծելազօրուն պաշտպանութեան սեղբեւ, յարձակեցան փրամիթիւ խումբին վրայ, որուն մեծ մասը սրակուոր ըրին, եւ մացածները գերի վարեցին: Բայց եւ Տիգրան հասած էր իւր հետապնդած նպատակին, փրկած ըլլալով ստոյդ կորուսէ այն, ինչ որ ամենէն աւելի յարգի էր իրեն ու սիրելի:

Այսպէս կը պատմէ Մեմնոն սոյն միջադպը, որուն վրայէն լուսութեամբ մը կ'անցնի զլուտարքոս, վասն զի, ինչպէս սրամիտ կերպով միտ զնել կու տայ Գարագաշեան¹, պատիւ չէր բերեր ան Լուկուլսի զինուորական հանձարին ու անոր համբաւաւոր քաջութեան: Ապահանոսի² պատմածին համաձայն, Տիգրան այս հեծելագունդն այն պահուն թշնամւոյն վրայ արձակած կ'ըլլայ, երբ նա ամբողջական զօրագրա-

¹ Appian. Mithr. c. 84: Ակներեւ է որ Ապահանոս հոս, ինչպէս նաեւ շատ յաձախ այլուր, պլուտարքոսի քով հանդարձակօրէն միշտակուած տերէկութիւնները համալուգարձակօրէն մեծապէս խանդարած ու պլափոխած է:

² Lue. c. 26.

³ Գլ. 56, ուր նաեւ հետեւեալ:

¹ Քնական պատմ. Հայոց, Բ. 144:

² Mithr. c. 85.

նակ մը համախմբելով՝ դէպի Տիգրանակերտ սկսած էր յառաջանալ, լուկուլոսի հետ զար-նուելու։ Սակայն Մեմնոնի խօսքերէն բացայայտ կը հասկըցուի, որ այս արշաւանքը շատ աւելի յառաջ տեղի ունեցած ըլլալու էր, ինչ որ շատ ալ բնական էր։ Անհաւանական չէ նմանսպէս ենթադրել, թէ Տիգրան իւր այս խելակորոյս փախուստի միջոցին մոաբերած ըլլայ ազատել նաեւ իւր կանանցն ու իւր գանձերուն գոնէ մէկ մասը, եւ իւր այս խորհուրդն իսկոյն գործադրել տուած՝ քանի որ առ այդ վախճան ունէր դեռ եւս իւր տրամադրութեան տակ բաւականաչափ զինուոր։ Եթէ ձգձգուէր գործն, ու դանդաղէր նոյնին գործադրութիւնը, այնուհետեւ անագան եղած պիտի ըլլար հռոմեական լեգէոնները ճեղքելու ուրեւէ փորձ։ Նամանաւանդ եթէ անգամ մը այս վերջիններն իրենց պաշարման բոլոր գործողութիւններն աւարտելով, քաղաքը իսխտ պաշարման տակ առած նստած ըլլային։ Այս պարագան ինքնին բաւէ է կարծեմ, զմեղ կատարելապէս համոզելու, որ հայ հեծելագութիւն այս յանդուգն արշաւը տեղի ունեցած կրնար ըլլալ քաղաքին պաշարման ձեռնարկուելէ շատ քիչ յետոյ միայն։

Ի հարկէ, այսպիսի ձախողանք մը չէր կարող վեհերոտել լուկուլոսի աննկուն ոգին։ Կահիոյն հրամայեց աշալուրջ զգուշութեամբ քաղաքն ամէն կողմէ ամենախիստ կերպով պաշարել։ Թէեւ պարիսպներէն դուրս գտնուող մերձավայրերն ու արքունի շենքերն առանց կոխի գրաւուեցան, սակայն Տիգրանակերտի բերդապահ գունդերը յամառօքէն պաշտպանեցին քաղաքը Հռոմայեցոց դէմ, որոնք ահաւոր կորուստներ ունեցան, գլխաւորաբար, կորովաձիգ հայ աղեղնաւորներու շեշտակի արձակած նետերէն։ Մեծ եղաւ նմանապէս անոնց նիւթական վասը, երբ հայ բերդապահ զունդերու հրամանատարը, Մանկէս, հրամայեց պաշարման մեքենաներու վրայ հրածորան կարածիթ տեղացընել. աւերիչ ու սոսկալի նիւթ մը, որ մինչեւ նոյն ատեն անձանօթ էր Հռոմայեցոց։ Երբ հառմայեցի զինուորները գերմարդկային ճիգեր թափելով հրակէզ մեքենաները փրկել ուղեցին, տեսան որ անհնար է այդ նիւթով վարակուած առարկաները հրց աւերումէն ազատել¹. Պաշարման կոխւներն այսպէս երկուստեք եւս անհնարին սաստկութեամբ շարունակուեցան. ի վերջոյ, սակայն, կ'երեւի թէ լուկուլոս, յառաջ քան

օժանդակ զօրագունդերու ժամանումը, կրցած ըլլալու է քանի մը զինուորական յաջողութիւններ ձեռք բերել, որ պաշարիչ գունդերը յաջողեր են սանդուղներով քաղաքին պարիսպները վերելակել, ու պատնէշներու ծնօտներն ու թաքսոցները քանդերով՝ հոն բարձրահայեաց դիրքի մը տիրանալ²:

2.

Զօրաշարժ արքայական բանակին։ Լուկուլոս պատերազմական խորհուրդ կը գումարէ։

Մինչ Տիգրանակերտ պաշարիչներու բուռն յարձակումներուն դէմ ինքզինքն այսպէս դիւցաղնաբար կը պաշտպանէր, անդին Տիգրան Հայաստանի ներսերը նոր զօրաժողով ընելով՝ հսկայ բանակ մըն էր կազմած։ Բնականաբար, այս նորակազմ բանակը, յամենայն դէպս, Տի, գրանակերտէ ոչ շատ հեռի միջավայր մը կենդրոնացած ըլլալու էր. ինչու որ, այդպիսի մերանակի մը համար — ինչպիսի եղած են միշտ ասիական բանակները — արտաքոյ կարգութուարին՝ գործողութիւն մը եղած պիտի ըլլաի Հայաստանի լեռնաշղթաներուն յարաբերաբար նեղ եւ անձուկ արահետներէն յառաջ խաղալը Այս պատճառաւ Տիգրանի շահն արդէն այնպէս կը պահանջէր, որ զօրաժողովը ըստ կարի թըշնամույն մօտերը, մեծատարած ու պտղառատ գաշտագետնի մը վրայ համախումբ գումարուէր, ուր նաեւ կարելի ըլլար, մեծ դիւրութեամբ, այսպիսի մեծահանդէս բանակ մը պարենաւորել։

Արդարեւ, Տիգրանակերտ դէպի հիւսիս չորս հինգ օրուան (շուրջ 100 քլմ.) հեռաւորութեան մը վրայ կը տարածուի 75 քլմ. երկայնութեամբ ու 10է մինչեւ 15 քլմ. լայնութեամբ Մշշ ընդարձակ դաշտագետինը, որուն մէջէն կը հոսէ Մեղրագետը (թրք. Կարաս-սու), Տելեբոս՝ Քսենոփոնի։ Սոյն հարթավայրը կարծէս բնականէն ստեղծուած ըլլայ այսպիսի հսկայ զօրաբանակներ իւր վրայ համախմբելու ու զանոնք հնն, տեղոյն վրայ, պարենաւորելու համար։ Այս վայրը մատնանշելով ըստ էր արդէն Կիբերտ³, թէ հոն միայն եւ ոչ այլուր կարող էր Տիգրան իւր բանակները համախմբած ըլլալ։ Անհիմն է, հետեւաբար, գարագաշեանի³ ենթադրութիւնը, թէ Տիգրան իւր զօրքը Վանայ բարձրաւանդակին վրայ կը

¹ Sallustius, frgm. 63.

² Akad. d. Wissenschaften եւ Hermes IX, S. 187.

³ Անդ 143.

գումարէ: Բայց ինչո՞ւ Տիգրան իւր նոր բանակն ապահով ու անկասկած գումարել կարենալու համար այսքան հեռուները փախչէր: Ի՞նչ բան կը ստիպէր զինքը Հայ սստանի ներքնագաւառներն ու անոր անմատչելի լեռներն եթել ապավինիլ, եթէ թշնամին Միջագետք բանակած նստած էր, որ իրմէ հսկայ Մասիս լեռնով ու լայնատարած Տիգրիսի անանցանելի ջրերով անջատուած էր: Այս եւս ահա ապացոյց մըն է, թէ Տիգրանակերտը Տիգրիսի ձախակողմն էր հաստատուած: Ասոնցմէ զատ, իւր եւ Հռոմայեցւոց միջեւ, Մշոյ դաշտին հարաւէն կը բարձրանան՝ անառիկ պարիսպներու նման, Խոյթի (թբք. Կուլը) ու Սասնոյ բարձրաբերձ լեռնաշղթաները, որոնցմով իրը բնականէն պաշտպանուած կարող էր անվորով պատրաստուիլ եւ իւր բանակները կատարելապէս սպառազինել: Մուշէ գրեթէ ուղղակի, Դարկոշ ու Անտող լեռնաշղթաներու մէջտեղի կիրճէն անցնելով, ճամբայ մը կ'երկարի դէպի Խուլպ-սուի ձօրը, մէկ աշխերակնը բատման-սուի, եւ անկէ մինչեւ Տիգրանակերտի մօտերը: Այս ճամբուն տեւողութիւնը գրեթէ հինգ օրուան ճանապարհ է, եւ բանակի մը համար դիւրագնաց: Եթէ երբեմն Տան բիւրուց բանակը կրցեր էր Քսենոփոնի Տրամանատարութեան ներքեւ, Կունաքսախ դլժբախտ Ճակատամարտէն յետոյ, այս ճամբու Վրայէն հանգիստ նահանջել¹, ապա ինչո՞ւ Տիգրան եւս պիտի չկարենար իւր հազարաւորները միւնցին ճամբով թշնամոյն վրայ քալեցընել:

Տիգրանի այս զօրախաղացի մասին սաշափս միայն կը հաղորդէ մեզ Պլուտարքոս², թէ Տիգրան Տաւրոսի լեռներն անցաւ: Վկայութիւն մը, որ մեր այս տեսութեան շատ կը նպաստէ. Վասն զի այն լեռները, որոնց վրայէն Տիգրան Մշոյ դաշտէ ելլելէ ետքը պիտի անցնէր, հիներէ Տաւրոս կը կոչուէին: Մենք իրաւամբ կարող ենք ընդունիլ, որ Հայք վերցիշեալ կիրճն անցնելէ յետոյ մինչեւ Կ'երչիկի՝ Խուլպ-սուի վրայ, անընդհատ դէպի հարաւ շարունակած են յառաջանալ: Ասկէ սկսեալ դէպի ձախ շեղելով, եւ բատման-սուի ու Եղիտիանէ-սուի (կամ Արդին-սուի) միջեւ ջուրերու բաժանման

¹ Հմմատ. այս մասին՝ Կարե, Դեր Մարշ դեր Զեհնասեն (Rezension von C. F. Lehmann, Literar. Zentralblatt 1900); C. F. Lehmann, Sitzungsber. Berl. Akademie der Wissenschaften, 1899, S. 745, Anm. 1; W. Belekt, Zeitschrift für Ethnologie, 1899, S. 255 և Վեր. Berl. anthrop. Ges., 1899, S. 661 (Sitzg. von 18. Nov.).

² Lue. c. 27.

գծին երկայնութեանը¹ իրենց ճամբան շարունակելով՝ մտած են այն վէտ վէտ ու ալէկերպ քըրդաւառը, որ մինչեւ Գարկին-սուի ի բաժան-սու գետախառնունքը կը տարածուի: Արդ, այս սարահարթային դաւառին երկայնութեանը չուկելով՝ հասան նշնին մինչեւ վերջին սահմանը, ուր բանակ զարկած նստան: Հետեւեալ օրը, Բատման-սուէ — որուն այս մասը դիւրաւ հունելի է — անցան, եւ ուղղակի Գարկին-սուի ձորին երկայնութեանը յառաջանալով՝ դիմեցին Տիգրանակերտի վրայ:

Հոկտեմբերի 5 երրորդ օրը կանգ առաւ հայակյոտ բանակը Բատման-սուի եղերքը, ուսկէ՝ սարահարթի վըրայէն, հայ զինուորները կարող էին պայծառ տեսնել իրենց պաշարուած մայրաքաղաքն ու Հռոմայեցիներու վըանները: Տիգրանակերտի պաշտպան հերոսներն եւս սակայն իրենց բարձր միջնաբերդէն որոշ կը նշմարէին իրենց ազատարար մեծ բանակին ժամանումը, զոր ցնծալից ազադակներով կը մատնանշէին Հռոմայեցւոց, Դեռ այսօր իսկ հնար է Նիրկերտի (Գարկին) բրդալեռնէն սարահարթը դիտել, այնպէս որ Պլուտարքոսի տուած տեղեկութիւնն ըստ ամենայնի կը համապատասխանէ այս կողմի Երկրագրական դիրքին².

Թշնամի երկու բանակները մի քանի քիլոմետր հեռաւորութեան վրայ արդէն իրարումացած էին: Հռոմայեցի զօրավարին համար այլ եւս ժամանակը հասած էր ինքզինը որոշելու, թէ ի՞նչ կ'երպ, եւ կամ ուր պէտք էր կարգել կազմել իւր Ճակատը: Ուստի, փութով պատերազմական խոր հուրդ գումարեց: Խոր հրդակցութեան միջնորդին ժողովականներէ ոմանք կուսակից թեան պաշարումն ի սպառ վերցընելով՝ բոլը տրամադրելի ուժերով թշնամույն վրայ գրոհ տալ. իսկ այլք, աւելի խոհեմները, Խոր հուրդին ժողովական չէ բնաւ, թշնամի ստուար ջոկատ մը — Տիգրանակերտի քաղաքապահ գունդերը — տրամադրելի թողուլ հնի, որ կարող էր, Ճակատամարտի մը պարագային, Հռոմէկան լեգէոններու նահանջի գիծը վտանգել կոնակին: Այս վերջին կուսակցութեան տուած խոր հուրդն աւելի ընդունելութիւն գտնելով, որոշուեցաւ պաշարումը շարունակել, եւ թոյլ տալ որ Տիգրան նախայարձակ ըլլայ:

¹ Հոս բոլորովին կը լեզի միւսներէն Ո. Կիպերտի քարդեսը, զօր իւր երբկայ ալխատութեան իւր գիւտառը կիր ընտրած եմ:

² Lehmann, Philologentag, S. 28.

Լուկուլսու սակայն ոչ միոյն եւ ոչ միւսին յայտնած կարծեաց կատարելապէս թեր էր ելած. այլ ամէնուն գաղափարը լսելէ յետոյ, անսովոր յանդգնութեամբ մը վճռեց, առանց ամենեւին պաշարումը բառնալու, թշնամոյն վրայ խոյանալ, ու չթողուլ որ ան բատման-սու գետէն ասդին անցնի: Իւր զօրափարներէն Մուրենան 6000 լեգէննականներով¹ Տիգրանակերտի առջեւ թողուց. այս սակայն աւելի հսկողութեան, քան թէ այդպիսի հսկայ քաղաք մը պաշարման տակ պահելու համար էր. ինչ որ, ի հարկէ, նկատի առնլով գունտին սակաւաձեռն թիւը, յաջողութեան ամենադյղն երաշխիք մ'իսկ չէր կարող ներշնչել: Իսկ ինքը, Լուկուլսու, Տիգրանի վրայ քալեց մնացած բանակովը՝ 10.000 հետեւակազօրով (= 24 քաշո), որ է լսել՝ Վալերիանեան մորտենտիր լեգէննականներով եւ դեռ ուրիշ 4 վաշտերով, որոնց վրայ աւելցան նաեւ բովանդակ այրուձին՝ ընդ ամէնը 3000 հեծեալ, եւ 1000 թեթեալէն՝ աղեղնաւոր ու պարսաւոր:

3.

Թագմադաշտը:

Այս ճակատամարտի մասին մեր մաքին մէջ յստակ գաղափար մը կազմելու համար, պէտք ենք հսկ հաւատարմօրէն պատկերացընել ու պահաշտին իսկական դիրքն ու հանդամանքը: Պլուտարքոս է միայն, որ այս ճակատամարտը խղճամիտ հաւատարմօրէնեամբ կը նկարագրէ: Թէ պատմագրիս սոյն ճակատամարտին, ու անոր այլեւայլ պարագաներու մասին տուած բոլը վկայութիւնքը՝ այժմեան ֆարկին-սու եւ բատման-սու գետերու գետախառնունքին կից տարածուող գաշտագետնին դիրքին ըստ ամենայնի կը պատշաճին, զայդ արդէն փաստացիորէն ապացուցած է Բելք¹: Հոս ես պիտի շատանամ անոր ընդարձակ տեղեկագրին միմիւյն մեր այս նիւթին հայող հատուածէն փոքրիկ յառաջ բերութիւն մ'ընելով, որուն միջոցաւ մենք պիտի կարենանք ստուերագիծ-քարտէս մը մեր մտքին մէջ յօրինել, ու ճակատամարտի ընթացքին հետեւիլ: Սոյն հատուածին մի քանի մասերը միայն կրճատելով հոս զայն յառաջ կը բերեմ նոյնութեամբ:

“Ֆարկին-սու իլայնանիստ ձորէն հանդարտ գնացքով դէպի հարաւ վար իջնելով՝ 20 քլմ. ճամբայ կտրելէ յետոյ, կը հանիք մէծ ու

ընդարձակ դաշտ մը — ջրաշատ բատման-սուի ոռոգած դաշտագետինը, որ կը սկսի մեր գտնուած տեղէն գրեթէ 20 քլմ. հեռուն ձգուած մէծ կամուրջի մը տակէն, ու դէպի հարաւ 12—15 քլմ. կը շարունակուի, եւ յետոյ կը վերջանայ: Անոր լայնութիւնը 1—3 քիլոմետրի միջիւ կը տարուքերի: Գարկին-ձորի երկարութեանը մեր ձամբան շարունակելով, 5 քլմ. յետոյ, կը հանիք գետանկողոյն եղբադաշտը...

... Դա հիանալի հարթավայր մըն է, առանց ոնեւէ ելեւէ ջրի, ու այնքան ընդարձակ, որ կարելի է հօն բանակետը հաստատել յաճախագունդ բանակի մը:

Իսկ Լուկուլսուի... անցնելիք գետը բատման-սուն է, որ 30, 40 եւ մինչեւ 50 մետր լայնութեամբ, հանդարտ ու անշղուկ, սակայն միշտ սրընթաց, իւր յօրդառատ ջուրերը՝ իրմէ զդալի-օրէն աւելի փաքր դիմարեկի գետը կը թափէ...

Եղբարնակներու վկայութեանը համաձայն, Փետրուարի վերջերէն սկսելով մինչեւ գրեթէ Մայիսի վերջերը, բատման-սու հունելի չէ. այս շրջանէն յետոյ, կարելի է անոր շատ մը կողմերէն՝ կամուրջին թէ վերին եւ թէ ստորին մասերէն, անցնիլ. ի բաց առեալ, ի հարկէ, եթէ լինեներու վրայ այնքան առատ անձրեւ տեղացած ըլլայ, որ, գետայարոյցքի պատճառաւ, անհար ըլլայ 1—3 օր գետէն անցնիլ: Գետին ջուրը սովորաբար ձիերու մինչեւ ծունկերը կը հասնի, կըսեն տեղացիք: Ամէն պարագայի մէջ, սակայն, գետին լայն մասերէն շատ դիւրաւ կարելի է անցնիլ, առանց ոնեւէ գետարութեան...

Այս հալթավայրին ճիշդ գէմը մէծ սարահրժ մը կը բարձրանայ, որ գէպ արեւմուտք երկարելով, սարահարթին ստորոտէն գրեթէ 5—6 քլմ. անդին, բատման-սուի եղերը ըստ բաւականի սեպ գարաւանդներով կը վերջանայ. մինչեւ հարաւ-արեւմաեան ուղղութեամբ ան աստիճանաբար ու կամաց կամաց գէպի գետ կը խոնարհի, եւ — ինչ որ մոադրութեան արժանի է — գետեղին մօտ քանի մը ցած բըրակներէ բոլորուած: Հոս վերը ուրեմն, այս մեղմ զառիթափին վրայ էր որ բանակեցուցած էր իւր մեծ բանակը Տիգրան, որ՝ գրեթէ 150—200 մետր յարաբերական բարձրութիւն ունեցող այս կէտէն, կարող էր տեսնել Տիգրանակերտն ու պաշարիչ բանակին վրանները: Պաշարուողներն եւս կարող էին տեսնել զիտիրան. վասն զի այս կէտէն որո՞շ կը տեսնուին այդ կողմերն ամբողջ, սարահարթը, մեղմ զառիթափը, բատման-սուն ու գաշտագետինը գլխովին:

¹ Zeitschrift für Ethnologie, 1899, S. 272 ff.

Ուղղակի այս տեղոյն վրայ, բատման-սու եւս, որ մինչեւ ցարդ հիւսիս-հարաւ ուղղութեամբ կ'ընթանար, յանկարծ մանուածապատ շրջանով մը կը խոտորի գէպ արեւմուտք, ինչ որ ներկայիս 35° դարձուածք մը ցոյց կու տայ. մինչդեռ գետիս նախապէս ունեցած առլիփ եզրներու ողջութենէն դատելով, նա պէտք էր երբեմ շըւրջ 51°⁰ 60° եղած ըլլալ, ի հարկէ, մերձաւորապէս 12 քլ. երկայնութեան մը վրայ, ո՞մէ յետց դարձեալ դրեթէ հարաւային ուղղութեամբ իւր ընթացքը մինչեւ գետախառնութեամբ:

... Ե. Եդ մեղմ զառիթափին ու գետին մերձակայ րլուակներու երկու կողմը կը գտնուի փոքր իկ դաշտահարթ մը եւս: Հայ, լու կուլոսի բանակետղին մօտ, արեւմուեան եզրադաշտը 4—5 մետր, իսկ արեւելեանը 3—4 մետր սեպ գետափով կը հակի գէպի գետ:

Այսափս երկրին նկարագրութեանը մասին: Հոս ուրեմն, այս գետնին վրայ տեղի պիտի ունենար 6 Հոկտեմբեր 69ին (Ն. Ք. Ք.) այն համբաւաւոր մեծ ճակատամարտը, որ Հայոց մայրաքաղաքին մօտերը մղուած ըլլալուն՝ Տիգրանակերտի ճակատամարտը կոչուցաւ, զոր Մոմեէն՝ Հոսմայ մղած պատերազմներու պատմութեան ամենափայլուն էջերէն մին կը համարի¹:

(Տարտունակելի:)

Հ. Գ. ԳԱՐԱՆՓԻԼԵԱՆ

ԼԵԶՈՒԱՐԱՆԱԿԱՆ

ՀԱՅԵՐԼԻՆԻ ՑՈՐԾԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՑԵԹԻՑԵՐԼԻՆԻ ՀԵՑ

(Նպաստ մը Հեթիս եւ Հայ բառաքնութեան:)

Ստորեւ կը փորձենք համեմատել Հայերէնի հետ մի քանի հեթ-բառեր (բառարմատներ), որոնց մասին Prof. Hrozný իր դասախոսութեանց ընթացքին եւ գործնական հրահանդի ժամանակ-մանրամասնորեն խօսած է:

1. Հեթ. Lukat, luk-at բառը որ “այդ, արեւածագի ատենը, առաւօտ, յառաջարձակ աղօտ լոյս” եւ այլն կը նշանակէ, խառաշուշի (արդի բողաքեցի) արքայական գիւտաստան մէջ գտնուած բեւռագիր բնագիրներուն վրայ յաճախ գործա-

ծուած է: Keilschrifttexte aus Boghazkōi (Համար. KBO) ուսումնաթերթին Ե. պրակին, 29 էջին մէջ կը հանդիպինք հետեւեալ նախադասութեան. ma-an lu-uk-kat-a իւ UD-us-kan ս-սր-zi, զոր Sommer սյուպէս կը թարգմանէ. Wenn am nächsten Tage die Sonne aufgeht [Licht wird] (“Եթէ յաջորդ օրը արեւը ծագի [լուսնայ, լոյս ըլլայ],”): Այս հեթ. Lukat (lu-uk-kat-a) բառին նախական իմաստը “լոյս, լուս-ն-լ, ուրեւն է, որ ժամանակի ընթացքին նաեւ առաջաւոր, ուրեւնածուն կամ “լուս-ն-լ”, իմաստ առածէ: Առաջաւոր եւ լոյս բառերու մէջ եղած իմաստի տարրերութիւնը արդէն այնքան շատ մծ չէ. օր. համար գերմանացին գuten Morgen (“բարի առաւօտ”), անդղացին good morning (“բարի առաւօտ”), կ'ըսէ առաւօտուն, իսկ չեիր dobré jítro “բարի առաւօտուն եւ հայը “բարի լոյս, կամ գաւառաբարբառով “բարի լուսուն կ'ըսէ: Հեթ. Lukat- լոյս, առաւօտ, արեւածագ, լուսածագութէ բառը թէ իմաստով եւ թէ ձայնական օրէնքով կը համապատասխանէ հնդեւրոպ. louskio, գոթ. lusih, գերմ. Licht, լատ. luceo, յն. լευκός, սլավ. lusca եւ հայ. լոյս կամ լուս բառին: Հնդեւրոպ. կ., կ¹ տառը հայերէնի մէջ և կու տայ: Հեթիտերէնը կենտում-լեզու (Centum-Sprache) մը ըլլալով իր հագագայինները պահած է, մինչդեռ սասեմ-լեզուները (Satem-Sprache, իրան., սկր., հայ., ուլու, եւ այլն) զԱ, զԱ, կ, կ՛, ց, ցհ տառերը առհասարկ Տ(Ա)ի կամ սի պէս հնչուող տառերու վերածած են: Ըստ Hübschmannի (Հմատ. Armenische Etymologie, էջ 353) հայ. լոյս բառը *louk¹eṇo եւ լուսին բառը *louk¹eṇo ձեւեցնդեւրոպ. *louskio եւ լուսին բառը *louskio ձեւեցնդեւրար. լուսկունի կը համապատասխանէ: Հետեւաբար լուսին բառը լոյս բառէն ածանցուած է եւ հաւանաբար հին ածական մըն է, չի ածանցի յաւելումով: Ըստ մը գոյականներէ հայերէնի մէջ չի մասինիով ածական կը շինուի. օր. համար մութ-մթին, իսաւար-իսաւարին, խոր-խորին, աղքատ-աղքատին եւ այլն: Այս յատագան ածանցը ունի նաեւ որիի հնդեւրոպ. լեզուներու մէջ իր ներկայացուցիչը օր. համար գոթ. qins, qinu “կինո գոյականին ածական է qin-in-s, qinins “կինային, կանացի, կնաբարոյ, իդական, հոս անցողակի պէտք է յիշել, որ գոթ. -s (qinin-s) տառը ածականներու յետայար. -iն մասինիկին հետ որ եւ է կապ չունի, այլ լոկ ուղղականի նշան է եւ հնդեւրոպ. -os (dhoigh-OS “այրող, օրն”) եւ նախագերմ. -os (dag-az “օրն”) վերջաւորութեան կը համապատասխանէ: Սլաւական լեզուներն ալ ունին այս -iն ածանցը, որով գոյականներէ ածական կը շինուի օր. համար հին սլավ. sila “ցժ, զօրութիւն, գոյականին ածականը silenō < *silinō “ուժեղ, զօրաւորող, տեմա “մութ, խաւարո, տեմենո < *teminō “մթին, խաւարին կ'ըլլայ: Զեխերէն մատկա “մայր, գոյականին ածականը matč-in (k>r), sestra “ք'յր գոյականինը sestr̄-in (r>r) կ'ըլլայ: Հնդեւրոպ. միքանի լեզուներու մէջ ածականակերտ այս -iն մասնիկը Հնդհանրապէս առանց յօդակապի Theamatokal) գոյականներու կը կցուի, ինչպէս մէջ բերուած օրինակները կը ցուցն են, սակայն այսպիսի

¹ Römische Geschichte III, S. 70.